

Tovarna Rog kot sredstvo urbane revitalizacije ali ekonomske regeneracije mesta?

Družbeni vidiki prenove nekdanjih industrijskih območij

Rog factory as a means of urban revitalisation or economic regeneration of the city?

Social aspects of renovation of former industrial areas

Matjaž Uršič

Center za prostorsko sociologijo Fakultete za družbene vede UL

Povzetek

Osnovni namen večine projektov kulturne prenove v mestnih središčih je vzpostaviti podlage za nadaljnjo ekonomsko rast mesta. Programi prenove so usmerjeni k oblikovanju novih muzejev, galerij, kulturno-umetniških servisov, izdelkov in storitev na osnovi katerih naj bi se mesto izdiferenciralo, pridobilo določene kvalitete in s tem izkoristilo svoje prednosti v odnosu do sorodnih mest. Številni primeri prenove mestnih območij kažejo, da med samim procesom prenavljanja pogosto ni povsem jasno, ali je bila uporabljena primerna renovacijska strategija in kakšne posledice bo ta imela na delovanje mesta, družbeno strukturo in lokalne skupnosti. V tem smislu je mogoče spekulirati, da prenova lahko tudi zmanjšuje stopnjo kulturne raznolikosti v mestu in zavira širše revitalizacijske procese. Prispevek obravnava prenavo nekdanjih industrijskih območij s celovitega vidika, tj. z upoštevanjem ne le arhitekturnih in gospodarskih, temveč tudi družbenih značilnosti lokalnega okolja, v katerega je vpeta prenova. Članek se osredotoča na primer prenove nekdanje tovarne koles Rog v Center sodobnih umetnosti. Nekdanja tovarna Rog, ki predstavlja enega izmed pomembnih spomenikov industrijske dediščine v središču Ljubljane, je analizirana z vidika novega projekta arhitekturne in funkcionalne prenove, ki naj bi temeljil na vzpostavljanju javno-zasebnih partnerstev, novih kulturnih programih, vključevanju kulturno-zgodovinske dediščine in strategiji oživljanja celotnega mesta.

Ključne besede prenova, revitalizacija, kulturni kapital, gentifikacija, heterogenost

Social aspects of renovation of former industrial areas: Rog factory as a means of urban revitalisation or economic regeneration of the city?

The basic purpose of most cultural renovation projects in city centres is to establish a foundation for further economic growth of the city. Renovation programmes are designed to form new museums, galleries, cultural and artistic establishments, products, and services on the basis of which the city would differentiate itself, gain certain qualities, and thus leverage its advantages in relation to similar cities. Numerous cases of renovation of urban areas show that during the process of renovation itself, it is often not completely clear whether a suitable renovation strategy has been used and what effects it will have on the functioning of the city, its social structure, and local communities. In this regard, it may be speculated that renovation may reduce the level of cultural heterogeneity in a city and inhibit broader revitalisation processes.

The article discusses the renovation of former industrial areas from a holistic standpoint, i.e. not considering only architectural and economic, but also social facets of the local environment that the renovation affects. The article is focused on the renovation of the former bicycle factory Rog into the Centre of Contemporary Arts. The former Rog factory, which is an important industrial heritage monument in the centre of Ljubljana, is analysed from the standpoint of the new project of architectural and functional renovation. Its foundations are considered to be establishing public-private partnerships, enabling new cultural programmes, inclusion of cultural and historical heritage, and a strategy of revitalisation of the entire city.

Uvod

Danes mesta potrebujejo privlačne, izjemne prostore, da bi pritegnila dovolj ustvarjalnega naboja in gospodarskih virov ter bila posledično uspešna v tekmi globaliziranega sveta, katerega značilnost so velike strukturne spremembe v trgovini in industriji. Premik od »industrijske« k »postindustrijski družbi« (Harvey, 1989; Castells, 1996) je spodbudil večja mesta k ustvarjanju posebnih miljejev z dodano vrednostjo za prebivalce, obiskovalce, gospodarstvo in vse, ki si želijo visokokakovostno okolje z odličnimi ekonomskimi in družbeno-kulturnimi značilnostmi. Mikavna naravna, družbena in kulturna infrastruktura so torej za mesto in njegov razvoj strateškega pomena. Nekdanja industrijska območja, ki so locirana v mestnih središčih in vključujejo elemente kulturne dediščine, so izjemna priložnost, da mesta postanejo še bolj zanimiva, privabijo obiskovalce in kapital ter posledično spodbudijo svoj razvoj.

Mestne oblasti in druge interesne skupine se zavedajo pomena lokacije in razvojnih možnosti teh območij, vendar jih pogosto skušajo preoblikovati pred-

vsem v skladu z ekonomskimi in precej manj z družbenimi potrebami. Miljeji z industrijsko kulturno dediščino naj bi bili dodana vrednost mesta, »znanstveno-kulturna zanimivost« za obiskovalce, potrošnike in vlagatelje. Pri tem ne gre le za njihovo zaščito, temveč tudi za določeno prilagoditev in predruženje v skladu s standardi globalnega turizma. Urry (1995) pravi, da skušajo mesta pogosto »reinterpretirati svojo lokalno kulturo«, da bi bila bolj privlačna za globalne turistične in kapitalske tokove. Veliko evropskih mest se ponaša z zgodovinskimi in/ali s kulturnimi četrtmi, ulicami in območji srednjeveške, baročne, secesijske arhitekture, ki so pravno zaščiteni kot pomemben del kulturne dediščine. Prvotno rabo in prostorske značilnosti te arhitekture in širše zgodovinske urbanistične zasnove se med procesom zaščite pogosto nadomešča z bolj sterilnim okoljem, ki izključuje nepredvidene, lokalno specifične družbene prakse, rituale in dogodke. Način, kako se izvajata zaščita in prenova kulturne dediščine, lahko pomembno vpliva na organizacijo in delovanje lokalnih prostorov: mestne četrti, zgodovinske stavbe in ulice si

cer ohranijo del svoje prvotne »snovne (materialne)« vrednosti v obliki industrijske arhitekture, a izgubijo del svoje »nesnovne (nematerialne)« vrednosti,¹ ki jo predstavljajo lokalno prebivalstvo in uporabniki prostorov hkrati s svojimi navadami, znanjem in značilnimi prostorskimi dejavnostmi.

Članek obravnava proces prenove nekdanje tovarne Rog v središču Ljubljane in vlogo, ki naj bi jo območje imelo za nadaljnji razvoj mesta. Bolj natančno, nekdanjo tovarno Rog analiziramo z gledišča novega projekta prenove, ki vključuje urbano revitalizacijo in ekonomsko regeneracijo tega dela mesta. Pri tem skušamo obravnavati tudi vprašanje pomena obstoječih samoniklih družbeno-kulturnih struktur začasnih uporabnikov Roga za nadaljnji razvoj mesta. Opozoriti velja, da lahko revitalizacija privede tudi do osiromašenja oz. »gentifikacije«² (Smith, 1996; Hamnett, 1984; Downs, 1981) mesta. V primeru prenove nekdanje tovarne Rog za potrebe kulturnih vsebin se zato še posebej osredotočamo na podrobno definiranje učinkov, ki jih utegne imeti obnova območja na nadaljnji razvoj kulturnih in kreativnih potencialov mesta. Pri tem se bomo raje kot na kvantiteto omejili na kvaliteto učinkov revitalizacije in analizirali učinke, ki jih ima prenova za različne socialne, kulturno-umetniške in generacijske skupine. Revitalizacija Roga zato primarno ne sme biti razumljena kot zgolj prenova, ki bo povečala atraktivnost mestnega središča, temveč kot oblika zgoščevanja različnih družbeno-kulturnih vlog, dogodkov, srečevanj, informacij, ljudi. To zgoščevanje spodbuja heterogenost oz. ponuja vrsto priložnosti za izražanje najrazličnejših individualnih in skupinskih potreb ter dopušča t. i. urbano eksperimentiranje, ki jih zaprta, standardizirana in bolj ali manj socialno uniformna območja v mestu ne dopuščajo.

Ena ključnih dilem prenove in revitalizacije Roga se zato dotika vprašanja vzpostavljanja primernih razmerij med ekonomizacijo, razvojem kreativnih industrij, zaščito industrijske dediščine in ohranjanjem oz. nadgrajevanjem heterogene družbeno-kulturne naravnosti tega območja. Z drugimi besedami, kako uskladiti interese različnih skupin, da bo mestu, lokalni skupnosti, kulturno-umetniškimi in drugim produk-

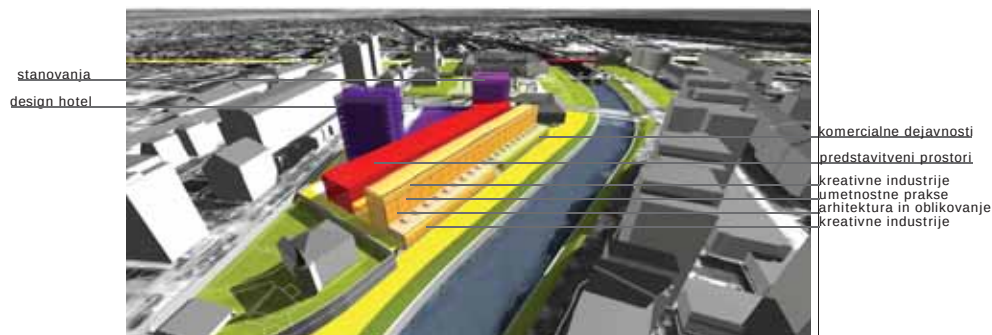
Sl. 1: Začasna raba nekdanje tovarne Rog za kulturne, umetniške in družbene dejavnosti. Foto: www.myspace.com/sophamusic/photos/64130256 (15. 9. 2011).

Sl. 2: Začasna raba nekdanje tovarne Rog za kulturne, umetniške in družbene dejavnosti. Foto: Matjaž Uršič, 2009.

cijskim, kreativnim skupinam omogočen trajnejši razvoj. Sedanje razmere postmoderne, globaliziranega okolja, v katerem mesta dobesedno tekmujejo za sredstva, primerno delovno silo in kapital, to nalogo še otežujejo. Kljub temu skušamo dati nekaj izhodišč za možne pristope k obnovi Roga ter povezavi oz. integraciji gospodarskih, socialnih in kulturno-umetniških vidikov razvoja, da bi našli smernice za optimalno rešitev, ki bi spodbudila kakovost življenja in ekonomski razvoj mesta ter širše regije.

Prenova nekdanje tovarne Rog za kulturne vsebine

Tovarna Rog je prenehala delovati v začetku 90-ih, industrijski kompleks pa se je začelo občasno uporabljati za kulturne prireditve, kot sta Bienale industrijskega oblikovanja in festival Break. V letu 2002 je Mestna občina Ljubljana podpisala lizing pogodbo za objekte in območje tovarne Rog, kar je pomenilo tudi začetek razprav o prihodnosti tega dela mesta. Razprave so se povečini končale s priporočilom, da je potrebno to področje zaradi izredne lokacije nameniti javnim kulturnim programom. Od leta 2006 v Rogu delujejočasni uporabniki, ki področje uporabljajo kot produkcijske, razstavne, izobraževalne, družabne, koncertne in vadbene prostore (slike 1 in 2). Tako se je razvila vrsta kulturnih, umetniških in socialnih programov,³ ki združujejo koncertna prizorišča, skate park, proizvodne prostore z improviziranimi studii in DIY infrastrukturo. Sprememba namembnosti od tovarne k časovnemu kulturnemu centru ni rezultat klasične zasedbe prostora oz. t. i. skvotanja neformalnih, deprivilegiranih skupin, temveč uporabe prostorov za različnečasne kulturno-umetniške produkcije. Delovanje in časna raba

Sl. 3: Predvidena struktura dejavnosti / servisov v CSU Rog glede na prvo programsko shemo leta 2007. Vir: Projekt Second Chance, 2011.

Roga sta doslej k najrazličnejšemu sodelovanju pritegnila na stotine posameznikov ter številne kulturne in družbene organizacije.

V letu 2007 je Mestna občina Ljubljana začela intenzivno delovati na projektu prenove in revitalizacije nekdanje tovarne Rog. Za ta namen je bila pripravljena obsežna dokumentacija in izvedene številne študije. Po izvedbi postopka javnega arhitekturnega in urbanističnega natečaja v letu 2008 je bil za prenovo območja Rog izbran predlog mešane mehiško-slovenske skupine arhitektov Studio MX-SI⁴ s sedežem v Barceloni.

Projekt prenove predvideva obnovo degradiranih površin (nad 51.700 m²) za namen kreativnih industrij. Glede na občinske načrte, osnovane na oblikovanju modela javno-zasebnega partnerstva, naj bi bila glavna stavba nekdanjega industrijskega kompleksa Rog preoblikovana v Center sodobnih umetnosti (CSU) z razstavnimi prostori, proizvodnim centrom, umetniškimi studii, rezidenčnimi prostori, umetniškimi trgovinami in izobraževalnimi prostori. Prostori nekomercialne rabe naj bi se mešali s komercialnimi – ti vključujejo trgovine, parkirna mesta, stanovanja, bare, restavracije, hotel ipd. Razmerje v simbiozi souporabe prostorov je 60:40 v korist zasebnih komercialnih dejavnosti (60 % celotne površine).

Novi center je zamišljen kot produkcijski, raziskovalni, razstaveni in družabni prostor. Namenjen naj bi bil pretežno vizualnim umetnostim (v najširšem pomenu), arhitekturi in oblikovanju, njihovem medsebojnemu povezovanju ter strateškemu povezovanju z gospodarstvom in izobraževanjem, močan poudarek pa naj bi bil na mednarodnem sodelovanju. Prav tako naj bi bilo pomembno strateško povezovanje z ustreznimi vladnimi iniciativami in z že delujočimi akterji na teh področjih, saj bi tako zagotovili verodostojne programe, v katerih bi se prepoznalo tudi gospodarstvo. CSU Rog naj bi bil novo ustvarjalno in umetniško središče Ljubljane, na osnovi katerega naj bi se začelo razvijati kreativno oz. ustvarjalno mesto kot vizija slovenske prestolnice.

Arhitekturno je CSU Rog zasnovan tako, da je prostore možno prilagajati namenu in prostorskim potrebam ustvarjanja. Predstavitveni prostori obsegajo veliko razstavišče v pritličju in večnamenske dvorane v 1. nadstropju. Z velikim razstaviščem so povezani: vhodni prostori, recepcija, galerijska trgovina, garderoba za obiskovalce, prostor za izvajanje pedagoških pro-

gramov ipd. Pri tem je veliko razstavišče možno razdeliti na tri manjše prostore. Prostori, namenjeni izobraževanju, so predvideni v večnamenskih dvoranah 1. nadstropja. Produkcijski prostori v gornjih dveh etažah obsegajo delovne in bivalne ateljeje, delavnice, laboratorije. Družabni prostori so predvideni na stičišču produkcijskih in razstavnih prostorov v 1. nadstropju, kjer naj bi bila kavarna ali restavracija. V arhitekturni rešitvi so ti prostori povezani s teraso. Del načrtov so še depo za hranjenje razstavnih eksponatov in opreme za tekoče razstavne dejavnosti v kletni etaži ter pisarne v 1. nadstropju.⁵

Rešitev vključuje prenovo glavne stavbe tako, da se zaščiteni industrijska dediščina, ki vsebuje urbanistične, arhitekturne in zgodovinske vrednosti, dopolnjuje s sodobnimi arhitekturnimi posegi (slika 6). Načrt zaščite je v letu 2008 izdelal Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS) - OE Ljubljana. Glavni tovarniški objekt je zaščiten v celoti: lupina, konstrukcija in notranjost (slika 7). Elementi zaščiteni dediščine so še urbanistična zasnova oz. organizacija prostora na širšem območju (npr. potek uličnih linij, pogledi na fasado Šempetrske cerkve s Trubarjeve ulice, Pollakova vila z vrtom, ograja ob Ljubljani).

Varovanje materialnih ali nematerialnih vrednosti na območju nekdanje tovarne Rog?

Projekt prenove nekdanje tovarne v center sodobnih umetnosti dokaj uspešno združuje zaščiteni industrijski dediščino in novo arhitekturo. Matrika prenove dobro upošteva zaščito materialne vrednosti oz. fizične kulturne dediščine; vloga nematerialnih vrednosti, navzočih na območju, pa je dokaj nejasna in neopredeljena. Bourdieu (1986) je mnenja, da »kulturni kapital« lahko najdemo v različnih oblikah, tudi v nematerialni vrednosti. Kulturni kapital namreč obstaja tako v »objektiviziranem« kot tudi v »uteleženem in institucionaliziranem stanju« (1986: 248–50). Objektivizirani kulturni kapital so materialne stvari, torej artefakti, umetniška dela ali kot v primeru tovarne Rog – določene zgodovinske značilnosti industrijske arhitekturne dediščine tega območja. Kulturno dediščino, reprezentirano v fizični obliki, je mogoče prevesti v gospodarski kapital in danes predstavlja uveljavljeno obliko turistične, kulturne ponudbe mest.⁶ Drugi dve dimenziji kulturnega kapitala sta veliko bolj povezani s pojmom nematerialne vrednosti. Kulturni kapital uteleša posameznik s svojimi osebnostnimi značilnostmi in razmišljanjem, posameznik, ki izhaja iz določenega okolja in se je izo-

Raznovrstnost urbanih prostorov	Urbane kulturne prakse in uporaba prostora	Urbane ekonomije
POZITIVNI vidiki		
<u>Urbana regeneracija</u>	<u>Diverzifikacija, izmenjava vplivov, identiteta</u>	<u>Delovna mesta, finančni viri</u>
Večja skrb za urbane prostore	Ohranjanje lokalnih vrednot in tradicij	Nova delovna mesta
Visoko vrednotenje industrijske kulturne dediščine	Diverzifikacija – razširjanje in izboljšanje kulturne ponudbe	Nove gospodarske dejavnosti
Rekvalifikacija – ponovno oživljanje zanemarjenih prostorov; urejanje javnih prostorov	Prizoriščnost – razvoj in promocija kratkoročnih dogodkov	Novi viri prihodkov (turizem)
Nova infrastruktura	Večje možnosti kulturnih izmenjav in dopolnjevanje kulturnih praks	Privabljanje novih podjetij na osnovi (mehkega) vpliva oz. učinka lokacije
NEGATIVNI vidiki		
<u>Degradacija prostora, standardizacija, uničevanje identitete prostora</u>	<u>Standardizacija, izgubljanje avtentičnosti prostora, alienacija v prostoru</u>	<u>Monosektorstvo v ekonomiji, večji izdatki, gentrifikacija</u>
Degradacija industrijske kulturne dediščine	Konflikti med lokalnim prebivalstvom in obiskovalci	Tveganje nastanka monosektorske ekonomije – odvisnost od turizma
Vpliv množičnega turizma na okolje	Izguba občutka lokalne skupnosti	Eksponencialno naraščanje cen neenremičnin (novejši gentrifikacije)
Turistifikacija – ustvarjanje monofunkcionalnih prostorov	Spreminjanje namembnosti javnih urbanih prostorov	Splošno naraščanje cen zaradi turistifikacije
Gneča, problem parkirnih površin	Vzpostavljanje alternativnih zgodovin (Urry, 1999)	
Konzervacija – zmanjševanje pomena javnih prostorov	Teatralizacija lokalnih vrednot, ritualov, navad	

likoval med socializacijo. Uteleženi kulturni kapital je povezan z institucionaliziranim kulturnim kapitalom – gre za posameznikovo znanje in izobrazbene kvalifikacije, tj. zaloge znanja, usposabljanja, izkušenj in informacij, pridobljenih med izobraževalnim, delovanjem v določenih okoljih in institucijah (ibid.).

Bourdieujev koncept kulturnega kapitala nas postavi pred vprašanje, ali imajo posebne, bolj kompleksne nematerialne kulturne vrednosti tudi tista mestna območja, doslej označena kot lokacije nizke kulturne vrednosti oz. degradirana območja brez pomembnejših vsebin za razvoj mesta. Mar so se med začasno neindustrijsko rabo na območju nekdanje tovarne Rog akumulirali določeno znanje, ustvarjalnost, kulturno-umetniške vsebine, ki naj bi bili med prenovo odpravljeni ali preseljeni v druge mestne miljeje? Začasni uporabniki Roga so v obdobju vmesne neindustrijske rabe območja s svojimi programi, dejavnostmi in storitvami ponudili vrsto kulturno-umetniških in družbenih vsebin, ki so morda pomemben element nematerialnega urbanega kulturnega kapitala. Uporabimo ga lahko za revitalizacijo mesta, še posebej pa za nadgradnjo programov, vezanih na razvoj kreativnih industrij. V tem kontekstu so začasni uporabniki Roga nedvomno pomemben element kulturne ponudbe mesta, visoka stopnja kulturne raznolikosti pa je tisti vidik urbane heterogenosti, ki vpliva na razvoj kreativnih industrij, turistifikacijo, lokalno proizvodnjo in tudi potrošnjo v mestu. Za Jacobsa (1994), na primer, sta gospodarska in družbena raznolikost ključni dejavniki uspešnega razvoja mesta. Podobno Sassen (1994) pri študijah »globalnih mest« (npr. Londona, Pariza, New Yorka, Tokia) analizira njihovo uspešnost glede na sposobnost strniti različne družbene, kulturne in gospodarske elemente urbanega razvoja. Bairoch (1998) vidi mesta in njihovo raznolikost kot gonilno silo ekonomske rasti. Florida

(2002, 2005) pa zatrjuje, da kulturno raznolika in strpna mesta zagotovo uspešneje privabljajo »kreativni razred«, tj. izobražene in ustvarjalne ljudi, ki jih mesta nujno potrebujejo za razvoj naprednih visokotehnoloških in raziskovalnih gospodarskih panog.

Med prenovo nekdanjih industrijskih območij so tvorstne, bolj kompleksne opredelitve heterogenosti in kulturnega kapitala pogosto prezrte. Procesi globalizacije, naraščajoča tekmovalnost med mesti in zahteve po učinkoviti ekonomski regeneraciji namreč zahtevajo hitro prenovo, podprto s kratkoročnimi in jasno razvidnimi učinki v prostoru. Interesne skupine in vlagatelji se pogosto ne zavedajo dolgoročnih posledic kratkoročne, v glavnem ekonomsko naravnane strategije, ki vse premalo upošteva različne družbene vidike prenove nekdanjih industrijskih območij v mestnem središču. Zaščito in varovanje se osredotoča predvsem na značilnosti zgodovinske industrijske dediščine in posledično zgolj na fizično zaščito objektiviranega kulturnega kapitala, zanemari pa se nematerializirani kulturni kapital. Posledica sta lahko slabitev kulturne heterogenosti, akumulirane v določenem časovnem obdobju, in izguba potencialov, razvitih na tem območju. Prihaja do procesov »spektalizacije« (Debord, 1999) ali »disneyfikacije« (Zukin, 1991), ko se poudarja estetske in fizične vrednosti prostora, umanjajo pa širše družbene povezave in lokalna umestitev. Izkušnje iz več svetovnih mest (glej npr. Jacobs, 1994; Zukin 1991, 1995; Featherstone, 1991) kažejo, da poskusi ponovnega oz. naknadnega vzpostavljanja družbene in kulturne raznolikosti na območju, kjer je potekala popolna transformacija oz. radikalna fizična prenova, niso popolnoma uspešni. Ko se skuša na prenovljenih območjih ponovno preplesti različne družbeno-kulturne elemente (muzeji, galerije, pisarne, stanovanja, restavracije, ulično dogajanje), nova urbana struktura ponavadi

ne podpira tesnega sobivanja oz. mešanja različnih družbenih skupin, luksuznih in poceni nakupovalnih prostorov, trgovin ali prepletanja visoko pridobitnih (korporacijskih) in nepridobitnih gospodarskih dejavnosti. Kolateralna škoda projektov prenove so lahko prostorsko ločevanje (segregacija), prilagojene oblike coninga, gentrifikacijski procesi in splošen upad družbeno-kulturne heterogenosti. V preglednici 1 so na podlagi mednarodnih izkušenj oz. analize nekaterih izvedenih projektov (Dupagne, Dumont, 2006) predstavljeni tako pozitivni kot negativni učinki prenove nekdanjih industrijskih območij.

Široka paleta možnih učinkov opozarja, da je treba pred in med prenovo temeljito analizirati tako fizične kot družbene povezave, z vsemi vlogami, storitvami, mrežami, ki jih je območje pridobilo in ki posredno vplivajo na delovanje mesta. To je bil tudi namen raziskave *Osnutek zasnove uporabe CSU Rog – Analiza fokusnih skupin*, opravljene junija 2011 za potrebe projekta Second Chance. Gre za podrobnejši vpogled v način delovanja, razmišljanja, dojemanja posameznih deležnikov, ki so na različne načine povezani v širši projekt prenove območja nekdanje tovarne Rog. Podlaga za izbiro skupin deležnikov so bile njihove povezave z vsebinami in dejavnostmi, predvidenimi kot pomemben del programa CSU Rog (arhitektura, oblikovanje, vizualne umetnosti), oz. povezave s produkcijo, organizacijo, financiranjem, trženjem in/ali izobraževanjem na omenjenih področjih.⁷

Raziskava veliko pozornosti namenja iskanju novih oblik organiziranja, upravljanja in delovanja v kreativnem okolju. Pomembno je poudariti, da ni šlo zgolj za preverjanje, katere predstave, načrte in želje, vezane na projekt, je možno uresničiti, temveč je bila med ključnimi analiza možnosti povezovanja oz. mreženja posameznih akterjev, ki delujejo na področju arhitekture, oblikovanja in vizualnih umetnosti in predstavljajo možne bodoče uporabnike, obiskovalce in vlagatelje CSU Rog. Raziskava je tako skušala zaznati potrebe, želje in pričakovanja pomembnih skupin deležnikov v projektu. Prav analiza razvojnih možnosti različnih oblik sodelovanja deležnikov naj bi prispevala k oblikovanju dolgoročne strategije delovanja, financiranja, upravljanja ter lokalnega in mednarodnega povezovanja CSU Rog. Kako optimalno povezati interesne skupine in umestiti primerne vsebine v enoten sklop CSU Rog, da se bodo krepili ustvarjalni naboj, rast in inovacije, integrirali lokalna ekonomija, neekonomski subjekti in množica različnih uporabnikov? Na to zahtevno vprašanje smo skušali vsaj delno odgovoriti z identificiranjem in s pojasnjevanjem interesov, želja in potreb družbeno-ekonomskih akterjev s področij arhitekture, oblikovanja in vizualnih umetnosti v Sloveniji.

Rezultati raziskave so pokazali, da je projekt prenove, kot ga predlagajo mestne oblasti (Projektna naloga za izdelavo projekta za javni del CSU Rog, 2009; Programska zasnova CSU Rog, 2007; Idejni projekt - arhitektura CSU Rog, 2009; Konservatorski program Rog, 2008 ipd.) in ki naj bi za Ljubljano vzpostavil nove kulturne, družbene in gospodarske vrednosti, po mnenju večine deležnikov v določenih segmentih še vedno precej nejasen in nerazdelan. Analiza per-

cepcije prenove nekdanje tovarne Rog v CSU Rog je nadalje med posameznimi skupinami deležnikov odkrila radikalne razlike v mnenjih glede načina prenove, uporabe prostorov, vsebine oz. programa, javne ponudbe, vzdrževanja, nadaljnjega razvoja CSU. To nakazuje, da se lahko pomembni segmenti družbeno-kulturnih značilnosti sedanje lokacije med prenovo nepovratno spremenijo in izgubijo svoj kreativni potencial. Vloga in način vključevanja različnih družbenih, kulturno-umetniških, začasnih skupin uporabnikov, organizacij in lokalne skupnosti v prenovo območja sta precej nejasna. Čeprav podrobno predvideva ohranjanje industrijske arhitekturne dediščine in drugih fizičnih lastnosti območja tovarne Rog, pa projekt nedvomno sproža številna vprašanja o kulturnih, socialnih in ekonomskih učinkih širše revitalizacijske strategije območja.

Zaključek – Prenova nekdanje tovarne Rog kot del integrirane strategije revitalizacije mesta

Kako vzpostaviti prostore, kjer lahko nekonfliktno sobivajo različne skupine ljudi, z različnimi interesi in načinom življenja, kjer prihaja do visoke družbeno-kulturne heterogenosti in ponudbe trgovin, storitev, je v svetu, ki ga zaznamujeta globalizacija in medmestno tekmovalnost, eden najbolj subtilnih izzivov postmodernega načrtovanja. Kako preseči procese segregacije, coninga ali gentrifikacije, katerih elementi se še vedno pojavljajo v projektih prenove na občutljivih mestnih lokacijah? V primeru nekdanje tovarne Rog so se ta zahtevna vprašanja pojavila med analizo, kako projekt prenove sprejemajo fokusne skupine oz. deležniki, povezani z njim.

Ni mogoče spregledati, da je tovarna Rog edinstven kompleks »prostorskih praks, reprezentacij prostora, prostorov reprezentacije« (Lefebvre, 1974) in drugih kolektivnih izkušenj prostora. Sčasoma so sproducirali nov prostor, ki se izmika preprostim opredelitvam zapuščenih, degradiranih industrijskih območij z zgolj fizično industrijsko arhitekturno kulturno dediščino. Za sodobne pristope k revitalizaciji nekdanjih industrijskih območij je značilno, da širijo pojmovanje varovanja fizične (materialne) kulturne dediščine na polje nematerialnih kulturnih vrednosti. Področje varovanja tako sega od predmetov, prek lokalnih skupnosti do vlog civilne družbe, vse z namenom poiskati najbolj primerne, celovite rešitve, pri čemer se povezujejo številne stroke in igra pomembno vlogo interdisciplinarnost. V tem kontekstu je mogoče nekdanjo tovarno Rog razumeti kot prostor z edinstveno zgodovino, pa tudi kraj, kjer so se v zadnjih dveh desetletjih akumulirali določeni spomini, izkušnje, kreativni potenciali – ti se odražajo v družbenih omrežjih začasnih uporabnikov ter kulturnih, socialnih storitvah in dogodkih, ki jih ponuja to območje. Če bi prenovili zgolj materialno kulturno dediščino, brez vključevanja obstoječih zmožnosti miljeja, bi uničili del kolektivnega spomina mesta ter vplivali na družbena omrežja in prostorske prakse v lokalni kulturno-umetniški skupnosti, ki je pravzaprav osnova za nadaljnji razvoj kreativnih industrij v Ljubljani.

Podobne primere instrumentalizacije nematerialnih kulturnih vrednosti, ki vodijo v slabitev heterogenosti lokalnih prostorov, najdemo v številnih mestih, kjer

skušajo kompetitivne (globalne) urbane politike ustvariti sicer varne, gospodarsko uspešne in estetsko privlačne prostore, ki pa so kulturno higienizirani in očiščeni vseh ekonomsko nefunkcionalnih primesi. Kulturni in gospodarski razvoj globalnih mest temelji na učinkovitih modelih »proizvodnje in potrošnje« (Bianchini, Parkinson, 1993), namenjenih promociji standardiziranih kulturnih izdelkov, ki se jih lahko ponudi in potroši tako zunaj kot znotraj proizvodnega območja. V skladu s tem so merila za določanje kulturne kakovosti posameznih stavb in širših območij resnično zelo fluidna, nejasna in jih ni mogoče enostavno opredeliti (ibid.). Projekt prenove nekdanje tovarne Rog kaže, da se lahko med pripravo oz. preoblikovanjem v ustrezen kulturni proizvod izgubi pomembne lastnosti miljeja. Zato bi morda veljalo več pozornosti nameniti metodam, ki skušajo izmeriti »materialne in nematerialne« kulturne vrednosti posameznih območij (Olsson, 1999; Bianchini, 1993). Najbolj privlačne in slikovite prizore v mestu namreč ponavadi najdemo v prostorih oz. na krajih visoke kulturne heterogenosti z najvišjim kontrastom med navidezno nezdržljivimi sestavinami. Takšna zgostitev skrajnosti in raznolikosti je nedvomno zelo problematična in potencialno konfliktna. Zaradi teh razlogov območje zagotovo potrebuje določene formalne in neformalne prostorske regulacije – a ne da bi izključevale, temveč strnile različne skupine, institucije in storitve ter jim omogočile sožitje.

Opombe

- 1 Razliko med snovno in nesnovno vrednostjo, ki jo lahko vsebujejo posamezna območja, ponazarja koncept »materialne« in »nematerialne« kulturne dediščine. Medtem ko snovno (materialno) kulturno dediščino glede na svojo pojavnost v prostoru predstavljajo posamične stavbe, skupine stavb, območja, predmeti in zbirke predmetov, nesnovno (nematerialno) kulturno dediščino predstavljajo znanja, spretnosti, šege in navade, pričanja in vrednote, kot jih zaznavajo in uresničujejo ljudje, povezani z ustvarjanjem, uporabo, razumevanjem in posredovanjem le-tega sedanjim in prihodnjim generacijam (glej Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2011).
- 2 Gentrifikacija je od leta 1960 naprej pogosto opredeljena z negativnim predznakom oz. kot proces družbeno-prostorske transformacije degradiranih območij, kjer prihaja zaradi procesov intenzivnega obnavljanja sosesk do odseljevanja socialno šibkejših skupin prebivalcev in priseljevanjem srednjega in višjega sloja, ki si lahko privoščita naraščajoče stroške bivanja na teh območjih. Gentrifikacija je postala neločljiv del spreminjanja sodobnih urbanih ekonomij, ki so povezane s formiranjem globalnih trgov in visoko mobilnostjo virov, ljudi in kapitala (glej tudi Smith 1996, Deutsche 1996, Sassen 1994).
- 3 Za več glej spletno mesto začasnih uporabnikov območja nekdanje tovarne Rog: <http://tovarna.org>.
- 4 www.mx-si.net/projects/rog-art-center.
- 5 Za več glej spletno mesto projekta Second Chance za MO Ljubljana: www.secondchanceproject.eu/static/start.php in materiale, povezane z izvedbo projekta Second Chance v Ljubljani.
- 6 Mesta z bogato kulturno-zgodovinsko dediščino (npr. Benetke, Firence), muzeji (npr. Louvre, Prado) ali umetniške galerije (npr. National Gallery) se na tovrsten kulturni kapital zanašajo že stoletja. Prek postopkov trženja oz. uporabe različnih marketinških in promocijskih strategij spreminjajo objektiviziran kulturni kapital v ekonomski kapital.
- 7 V okviru raziskave je bilo oblikovanih šest fokusnih skupin, ki so vključevale 5–8 posameznikov s specifičnih področij, povezanih s kulturo, umetnostjo in kreativnimi industrijami. V fokusnih skupinah so sodelovali strokovnjaki s področja kulturne produkcije,

predstavniki javne uprave in medsektorskih skupin, začasni (obstoječi) uporabniki Roga, ustvarjalci, umetniki, oblikovalci, predstavniki izobraževalnih institucij in gospodarstva, mednarodna skupina strokovnjakov s področja umetnosti in kulturne produkcije (za več gl. Uršič, 2011). Z metodo fokusnih skupin smo dobili vpogled v posamezne interesne skupine in skušali ne le določiti, temveč ustrezno razločiti, diferencirati ključne družbene, ekonomske, kulturne elemente, ki sestavljajo posamezno skupino. Na ta način smo izdiferencirali vlogo, moč in pomen posameznih interesnih skupin oz. deležnikov, ki predstavljajo pomemben del strategije nadaljnje prenove območja tovarne Rog.

Literatura

- Bairoch, P., *Cities and Economic Development*, University of Chicago Press, Chicago 1988.
- Bianchini, F., Parkinson, M., *Cultural Policy and Urban Regeneration*, Manchester University Press, Manchester, New York 1993.
- Bourdieu, P., »The Forms of Capital«, v: G. J. Richardson (ur.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, New York 1986, str. 241–58.
- Castells, M., *The rise of the network society*, Blackwell Publishers, MA, Cambridge 1996.
- Debord, G., *Družba spektakla. Komentarji k družbi spektakla*, Panegirik, Študentska založba, Koda, Ljubljana 1999.
- Deutsche, R., *Evictions. Art and spatial politics*, MIT Press, Cambridge Massachusetts 1996.
- Dupagne, A., Dumont, E., *Pro Active Management of the Impact of Cultural Tourism upon Urban Resources Economies*, University of Liege, LEMA, Liege 2006.
- Featherstone, M., *Consumer Culture and Postmodernism*, Sage, London 1991.
- Florida, R., *The Rise of the Creative Class*, Basic Books, New York 2002.
- Florida, R., *Cities and the Creative Class*, Routledge, Abingdon, New York 2005.
- Harvey, D., *The Condition of Postmodernity - An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell, Oxford 1989.
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS), *Kaj je kulturna dediščina?*, www.zvkds.si/sl/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-dediscini/kaj-je-kulturna-dediscina (12. 5. 2011).
- Jacobs, J., *The Death and Life of great American Cities*, Penguin Books, St. Ives 1994.
- Lefebvre, H., *The Production of Space*, Mass, Blackwell, Oxford, Cambridge 1974.
- Programska zasnova CSU – Center sodobnih umetnosti. Ljubljana, MOL – City Municipality of Ljubljana 2007.
- MX_Si Architectural Studio, Rog Art Center, www.mx-si.net/projects/rog-art-center (24. 5. 2011).
- MX-Si, MOL, IDP – *Idejni projekt – Arhitektura CSU Rog*, MOL, Ljubljana 2009.
- Olsson, K., »Cultural Built Heritage as a Strategy«, v: Nystrom, L., Fudge, C. (ur.), *City and Culture - Cultural Processes and Urban Sustainability*. The Swedish Urban Environment Council, Lenanders Tryckeri, Kalmar 1999, str. 430–3.
- Project Second Chance, *Razvojna vizija Centra sodobnih umetnosti Rog (CSU Rog) - delovno gradivo projekta Second Chance*, Projekt Second Chance, Ljubljana 2011.
- Second Chance, The Former Rog Factory, www.secondchance-project.eu/static/ljubljana.html (23. 4. 2011).
- Sassen, S., *Cities in a World Economy*, Pine Forge Press, Thousand Oaks 1994.
- Smith, N., *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, Routledge, London, New York 1996.
- Tovarna Rog, *Tovarna Rog*, www.tovarna.org (9. 3. 2010).
- Urry, J., *Consuming Places*, Routledge, London, New York 1995.
- M. Uršič, *Osnutek zasnove uporabe CSU Rog - Analiza fokusnih skupin (končno poročilo)*, Projekt Second Chance, MO Ljubljana – Odd. za kulturo, Ljubljana 2011.
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, *Konservatorski program za območje tovarne Rog*, ZVKDS - OE Ljubljana, Ljubljana 2008.
- Zukin, S., *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World*, University of California Press, Berkley, Los Angeles 1991.
- Zukin, S., *The Cultures of Cities*, Blackwell, Oxford, Cambridge 1995.